

Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΑΝ - Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - Φ. ΠΕΤΣΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

1966 - 1967

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΛΕΤΣΑ

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1967

Τηλεμάχου Μ. Κατσουγιάννη, Περί των Βλάχων
των ελληνικών χωρών. Β', Έκ του βίου και της
ιστορίας των Κουτσοβλάχων επί τουρκοκρατίας

Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.989](https://doi.org/10.12681/makedonika.989)

Copyright © 2015, Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαδόπουλος Σ. Ι. (1967). Τηλεμάχου Μ. Κατσουγιάννη, Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β', Έκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επί τουρκοκρατίας. *Μακεδονικά*, 7, 383-385.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.989>

Κατσουγιάννης θεωρεῖ τὸ ιδιώμα του πιὸ γνήσιο ἀπὸ τὰ ἄλλα ιδιώματα τῆς κουτσοβλαχικῆς, γιατὶ δὲν δέχθηκε ξένες ἐπιδράσεις, δῆπος π.χ. τὸ ιδίωμα τῆς Μοσχόπολης, ποὺ ἀπέκτησε τραχύτερη προφορά, ἐπειδὴ ἀναπτύχθηκε μέσα σὲ ἀλβανόφωνο περιβάλλον.

Κλείνοντας τὸ σημείωμά μας αὐτὸν μποροῦμε νά πούμε συμπερασματικά διτὶ τὸ βιβλίο τοῦ Κατσουγιάννη δχι μόνον κατατοπίζει τὸ εὐρύτερο κοινὸν πάνω στὸ θέμα τῆς καταγγῆς τῶν Κουτσοβλάχων, ἀλλὰ προσφέρει καὶ στοὺς εἰδικούς χρήσιμες ἐπιστημονικές παρατηρήσεις καὶ πολύτιμο ὑλικό.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Τὴ η ε μά κ ο ν Μ. Κ α τ σ ου γ ι α ν ν η, Περὶ τῶν Βλάχων τῶν ἔλληνικῶν χωρῶν. Β', 'Ἐκ τοῦ βίου καὶ τῆς ιστορίας τῶν Κουτσοβλάχων ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1966, 8ον, σελ. 120. [Ἐκδοσίς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἐθνική Βιβλιοθήκη, ἄριθμ. 23].

Τὸ δεύτερο βιβλίο τοῦ Κατσουγιάννη ἐκδόθηκε ἀπὸ τὰ κατάλοιπά του δυὸ χρόνια μετά τὸ θάνατο τοῦ συγγραφέα. Τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴ φροντίδα τῆς ἐργασίας αὐτῆς τὴν ἀνέλαβε ἡ κόρη του κυρίᾳ Φανή Γ. Δεληγάννη μὲ τὴ βοήθεια τοῦ φιλολόγου κ. Ἀγαθοκλῆ Δημητράκου καὶ τῇ δίκῃ μου. Πρέπει πάντως νά διευκρινήσουμε ἐδῶ διτὶ ὁ ρόλος καὶ τῶν τριῶν μας περιορίστηκε στὴν ἀπλὴ ταξινόμηση τῶν καταλοίπων, στὸν ἔλεγχο καὶ συμπλήρωση μερικῶν βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν καὶ τέλος στὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδοσης. Σεβαστήκαμε ἀπόλυτα τὸ κείμενο τοῦ συγγραφέα, γι' αὐτὸ καὶ τὸ βιβλίο του παρουσιάτα τὸ ἀλειπές, δπως τὸ ἄφησε, μὲ δύο μέρη, δύο θέματα χωριστά καὶ κάπως ἀπόνδετα μεταξύ τους.

Τὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας (σ. 11-28) φέρει τὸ γενικό τίτλο «Ἡ ἀστικὴ τάξις παρὰ τοῖς Κουτσοβλάχοις». Ἐδῶ ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ πρῶτα μνημονεύει τὶς περιοχές τῆς ἔλληνικῆς χερσονήσου, δπως ὑπήρχαν ἔγκατεστημένοι συμπαγεῖς λατινόφωνοι ἐλληνικοὶ πληθυσμοὶ κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς τουρκοκρατίας, ἀπαριθμεῖ κατόπιν τὰ διάφορα αἰτια (αὔξηση τῶν κατοίκων ἀπὸ γεννήσεις, ὑποαπασχόληση, πενία, πιέσεις τοῦ κατακτητῆ), ποὺ προκάλεσαν τὶς μεταποτίσεις τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν κατὰ τὸ 150 καὶ 160 αἰώνα πρὸς ἄλλους τόπους ἀφαλέστερους. «Υστέρω ἀναφέρεται στὴν κοινωνικὴν καὶ δημογραφικὴν σύσταση τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου καὶ παρακολουθεῖ τὴν πορεία τῆς κοινωνίας του ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κτηνοτροφίας (ἐξέλιξη τοῦ «τσελιγκάτου») ὡς καὶ τὴν ἰδρυση καὶ ἀκμὴ τῶν γνωστῶν ἐλληνοβλαχικῶν ἀστικῶν κοινοτήτων, δπως είναι τὸ Συρράκο, οἱ Καλαρρίτες, τὸ Μέτσοβο, η Μοσχόπολη καὶ ἄλλες. Τὸ συμπέρασμα ποὺ βγαίνει είναι διτὶ οἱ πυρήνες τῆς κουτσοβλαχικῆς ἀστικῆς τάξης ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὴν τουρκοκρατία, ἄν καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν παραπάνω κοινοτήτων παρατηρεῖται κυρίως μεταξὺ 16ου-18ου αἰώνα.

Ιδιαίτερα (σ. 16-21) ἀσχολεῖται ὁ Κατσουγιάννης μὲ τὴν ἀκμὴ καὶ καταστροφὴ τῆς Μοσχόπολης, τοῦ γνωστοῦ ἐμπορικοῦ καὶ πνευματικοῦ κέντρου τῶν Κουτσοβλάχων, τοῦ ὅποιου ἡ λεηλασία ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανούς καὶ ἡ ἐγκατάλειψή του ἀπὸ τοὺς κατοίκους στὶς 2 Σεπτεμβρίου τοῦ 1769 δχι μόνον ἀποτελεῖ τὸ τέρμα μιᾶς περιόδου, τῆς «Μοσχοπολιτικῆς», δπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ συγγραφέας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχὴ μιᾶς μεγάλης μεταναστευτικῆς κίνησης τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου μέσα στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὸν. Τὸ ρεῦμα αὐτὸ πλήττει ιδιαίτερα τὴ Βόρειο Ήπειρο καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία, δπως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη, ἐρημώνονται σχεδὸν καὶ οἱ κωμοπόλεις Νικολίτσα, Λινοτόπι, Σίπισχα, Μπιθικούκι, Μπρίσια, Γκάμπροβο, Γράμμουστα καὶ ἄλλες.

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου κλείνει μὲ τὴν ἔξταση αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ θέματος τῶν ἀποδημῶν, ποὺ διακρίνονται σὲ δύο κατηγορίες: 1) μεταναστεύσεις ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς θύμωμανικῆς αὐτοκρατορίας (Αὐστρία, Ούγγαρια κ.ἄ.), στὶς Παραδονάβιες Ἡγεμο-

νίες, ἀκόμη καὶ στίς βορειότερες τουρκοκρατούμενες βαλκανικές χώρες, ὅπως π.χ. στὴ Σερβία: 2) ὁμαδικές κυρίως μετοικείες μέσω στὸν ἑλληνικὸν χῶρο καὶ κυρίως στὴ Θεσσαλία, Ἡπειρο, Μακεδονία καὶ Θράκη. Στὴν πρώτη περίπτωση οἱ Κουτσοβλαχοὶ διαπρέπουν ὡς βιοτέχνες, ἐπαγγελματίες, ἔμποροι, καὶ ἀποτελοῦν ἐκλεκτά μέλη τῶν ἑλληνικῶν κοινωνιῶν τῆς Βιέννης, Βουδαπέστης, Βελγιαράδιου, ἀλλων πόλεων τῆς Οὐγγαρίας, Ρουμανίας κ.λ., ἐνῷ στὴ δεύτερη, ἐκτὸς ποὺ πυκνώνουν τὸν πληθυσμὸν πολλῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἰδρύουν καὶ νέες κωμοπόλεις ἢ δίνουν καινούργια ζωὴ σὲ παλαιές στὴ ΒΔ κυρίως Μακεδονία (Μοναστήρι, Κρούστοβο, Μεγάροβο, Τίρνοβο, Νιζόπολις, Μηλοβίστα, Γκόπεσι κ.λ.). Σημαντικές ἐπίσης κουτσοβλαχικές παροικίες δημιουργοῦνται τὴν δῖα ἐποχὴ (τέλη 18ου αἰώνα) καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη (στὶς Σέρρες, Δράμα, Καβάλα, Νευροκόπι, "Ανω καὶ Κάτω Τζουμαγιά, Ξάνθη κ.α.). Ἡ ἀνάμειξη αὐτὴ τοῦ κουτσοβλαχικοῦ ἀστικοῦ στοιχείου μὲ τοὺς ἄλλους "Ελληνες συντελεῖ σὲ μιὰ νέα ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνθηση τῶν πόλεων καὶ περιοχῶν ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω.

Κρίνοντας γενικά τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Κατσουγιάννη θὰ μποροῦν νὰ πῆ κανεὶς ὅτι πρόκειται μᾶλλον γιὰ σχεδίασμα, ποὺ ἔξεταζει τὸ θέμα του στὶς γενικὲς γραμμές. Είναι φανερό ὅτι ὁ θάνατος δὲν ἐπέτρεψε στὸ συγγραφέα νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴ μελέτη του, μολατάτα οἱ γενικὲς διαπιστώσεις καὶ τὰ συμπεράσματά του είναι σωστά, πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι εἶχε ἐρευνήσει ικανοποιητικά τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα.

Τὸ δεύτερο καὶ ἐκτενέστερο (σ. 29-81) μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Κατσουγιάννη ἐπιγράφεται: «Οἱ ἀγώνες τῶν Κουτσοβλάχων ὑπὲρ τῶν δικιών τοῦ Ἐλληνισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Μακεδονικοῦ Ζητήματος» καὶ βασίζεται στὰ πορίσματα τῆς γνωστῆς βιβλιογραφίας, ἀλλά, ὡς ἔνα σημεῖο, καὶ στὶς ἀναμνήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέου.

"Οπως είναι γνωστό, οἱ μεγαλοϊδεάτες τοῦ νεοστατου ρουμανικοῦ κράτους δημιούργησαν κατὰ τὶς τελευταῖς δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα τὸ «Κουτσοβλαχικὸν Ζητῆμα» τῆς Μακεδονίας πάνω στὰ ἵχνη καὶ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸς ἐπιδιώκουν ἀσφαλῶς νὰ ἔχουν ἔνα ἐνέχυρο στὴ Μακεδονία ποὺ, προσφέροντάς το στοὺς Βουλγάρους, θὰ τοὺς ἔξασφάλιζε ὡς ἀντάλλαγμα τὴν εὐνοϊκότερη ρύθμιση τοῦ ζητήματος τῆς Δοθρουστᾶς. Ἡ κίνηση αὐτὴ τῶν «ρουμανιζόντων» ἐκδηλώθηκε μὲ τὴν ἰδρυση κέντρου προπαγάνδας στὸ Μοναστήρι μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἐψημότητον Ἀπόστολο Μαργαρίτη ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Παραλλήλα ἔγινε προσπάθεια νὰ ἰδρυθοῦν καὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν στὴν Ἡπειρο καὶ Μακεδονία «ρουμανικά» σχολεῖα καὶ κοινότητες, πράγμα ποὺ προκάλεσε—ἰδίως ἡ ἰδρυση κοινοτήτων—τὴ ζωηρὴ ἀντίδραση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. "Ολες αὐτές οἱ ἐνέργειες, ἀκόμη καὶ ἡ συγκρότηση τρομοκρατικῶν συμμοριῶν «ρουμανιζόντων» ποὺ συνεργάζονταν μὲ τοὺς Βουλγάρους κομιτατῆδες, ἄν καὶ κόστισαν τεράστια ποσά σὲ βάρος τοῦ ρουμανικοῦ προϋπολογισμοῦ, κατέληξαν σὲ παταγώδη ἀποτυχία, γιατὶ συνάντησαν τὴ σθεναρή ἀντίσταση ἐκείνων ἀκριβῶς ποὺ θέλαν νὰ προστηλυτίσουν, τῶν ἴδιων δηλαδὴ τῶν Κουτσοβλάχων. Στὶς ἐλληνοβλαχικές κοινότητες τῆς Πελαγονίας μὲ κέντρο τὸ Μοναστήρι ὁργανώθηκε ἡ πρώτη συστηματικὴ ἀντίσταση καὶ οἱ φιλόσυχοι Ἐλληνοβλάχοι ἀστοὶ μεταβλήθηκαν στοὺς πιὸ σκληροὺς διώκτες τῶν «ρουμανιζόντων» μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γκρεμιστῇ ὀλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα τῶν τελευταίων.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω, στὸ ἴδιο μέρος τῆς ἐργασίας του ὁ Κατσουγιάννης ἔξετάζει ἀκόμη τὰ σχετικὰ μὲ τὴν τύχη τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Πελαγονίας ὡς τὴν περίοδο τῶν βαλκανικῶν πολέμων γενικά.

Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, σὲ «Παράρτημα» (σ. 83-118), ὅσοι εἰχαμε τὴ φροντίδα γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν καταλοίπων τοῦ συγγραφέα, κρίναμε σκόπιμο νὰ δημοσιεύσουμε δύο «Κανονισμοὺς τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Κρουσόβου» (τῶν ἐτῶν 1907 καὶ 1912), ποὺ τοὺς ἀντιγράψαμε ἀπὸ ἔναν ἀνέκδοτο κώδικα τῆς παραπάνω κοινότητας ποὺ βρέθηκε

στὸ ἀρχεῖο τοῦ Κατσουγιάννη. Ἀν καὶ νεώτερα, τὰ κείμενα αὐτὰ παρουσιάζουν ἔχωρι-στὸ ἐνδιαφέρον, γιατὶ μᾶς δίνουν μιὰ πλήρη εἰκόνα τῆς κοινοτικῆς ὀργάνωσης τοῦ Ἐλ-ληνισμοῦ, κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, σὲ μιὰ χαμένη σήμερα ἐστία του. Μέσου στοὺς «Κανονισμοὺς» αὐτούς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινοτικὴ δοικηση, μπορεῖ ἐπί-σης νὰ δῇ κανεὶς πᾶς ἡταν ὀργανωμένη ἡ παιδεία, ή Ἐκκλησία, ή κοινωνικὴ πρόνοια καὶ ἔνα τημῆμα τῆς δικαιούσης, τοῦ ὑπόδουλου Ἐλληνισμοῦ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευ-θέρωσή του.

Ο Κατσουγιάννης, μὲ τὰ δύο βιβλία του ποὺ παρουσιάσαμε παραπάνω, δχι μόνον ἰκανοποίησε κάπως ἔνα ζωηρὸ πόθο του, ἀλλὰ καὶ μᾶς βοήθησε, δισο μποροῦσε, νὰ εὑρύ-νουμε τὶς γνώσεις μας πάνω σ' ἔνα σοβαρὸ θέμα τῆς νεώτερης ἱστορίας μας. Ἄς εὐχη-θοῦμε καὶ ἄς ἐλπίσουμε ὅτι τὸ παράδειγμά του θὰ παρακινήσῃ καὶ ἄλλους, νεώτερους καὶ ειδικότερους, νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὸ σοβαρό, ἀλλὰ καὶ ἀρκετά παραμελημένο, θέμα τοῦ ρόλου τῶν Κουτσοβλάχων μέσα στὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ ἔθνους μας κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀρχεῖον Στεφάνου Νικ. Δραγούμη. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα γιὰ τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία. Εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιμέλεια Ἰωάννου Σωτ. Νοτάρη, Θεσσαλονίκη 1966, 8ον, σελ. 444 [Ἐκδοσις τοῦ Ἱδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσο-νήσου τοῦ Αἴμου, ἀριθμ. 85].

Ἄρκετά κεφάλαια τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας δὲν ἔχουν μελετηθῆ ὡς σήμερα ἰκανο-ποιητικά, γιατὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἔρευνητές, Ἐλλήνες καὶ ξένοι, είχαν στρέψει τὸ ἐνδιαφέρον τους πιὸ πολὺ στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῆς μεγάλης ἐπανά-στασης τοῦ 1821 παρὰ στὰ γεγονότα τῶν νεώτερων χρόνων. Ἔτσι π.χ. ἀρκετά ἀγνωστες παραμένουν ὡς τόρα οἱ ἐπαναστατικὲς κινήσεις τοῦ ὑπόδουλου Ἐλληνισμοῦ τῆς Μα-κεδονίας, Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας κατά τὸ 1854 καὶ 1878, κατὰ τὴν περίοδο δῆλαδὴ δυὸ σοβαρῶν κρίσεων τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος. Σ' αὐτὸ συνετέλεσε Ἰσως καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ 21 μὲ τὴν αἴγλη του ἐπισκίασε κάπως τοὺς ὑποδέέστερους, κατὰ τὴν ἄποψη μερικῶν, μεταγενέστερους ἀπελευθερωτικοὺς ἀγώνες τῶν Ἐλλήνων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γνωρίζουμε σήμερα τὴν παλαιότερη παρὰ τῇ νεώτερη ἱστορίᾳ μας.

Όπως καὶ ἄλλη ἔχη τὸ ζήτημα, ἀναμφιστήτη είναι τὸ κενὸ στὶς ἱστορικές μας γνώ-σεις, γιὰ τὴν περίοδο ποὺ μιλοῦμε, παραμένει σημαντικό, γι' αὐτὸ καὶ κάθε προσφορὰ στὸν τομέα αὐτὸν πρέπει νὰ είναι εὐπρόσδεκτη. Αὐτὸ καὶ μόνο θὰ ἀρκούσε Ἰσως γιὰ νὰ χρωστοῦμε πολλὲς εὐχαριστίες στὸν φιλόλογο καθηγητὴ κ. Ἰωάννη Νοτάρη, ποὺ μὲ ἀνάπτη καὶ πόλὺ κόπο ἔφερε στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας σοβαρὸ ἀρχειακὸ ὄλικό, ἀναφε-ρόμενο στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία. Ἡ ἐργασία του μάλιστα ἔχει ιδιαι-τερη ἀξία καὶ γιὰ ἔναν ἀκόμη λόγο, γιατὶ τὸ ὄλικό της ἀντλεῖται ἀπὸ ἀξιόλογη πηγὴ, τὴν πιὸ σημαντικὴ Ἰσως γιὰ τὰ γεγονότα, στὰ οποῖα ἀναφέρεται: τὰ ἔγγραφα, ποὺ δημοσιεύει ὁ κ. Νοτάρης, προέρχονται ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ Στεφάνου Δραγούμη (γιοὺ τοῦ ἐκδότη τῆς «Πλανδώρας» καὶ συγγραφέα τῶν «Ιστορικῶν ἀναμνήσεων» Νικολάου Δρα-γούμη καὶ πατέρα τοῦ Ἰωνοῦ Δραγούμη), ποὺ ὡς δραστήριο μέλος «τῆς ἐν Ἀθήναις Μα-κεδονικῆς Ἐπιτροπῆς» ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο στὴν ὀργάνωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κι-νήματος τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία.

Τὸ βιβλίο τοῦ κ. Νοτάρη διαιρεῖται σὲ δύο μέρη: σὲ μιὰ ἐκτενὴ ἱστορικὴ εἰσαγωγὴ (σ. 10-54) καὶ στὰ κείμενα τῶν ἔγγραφων (σ. 55-434). Ἀκολουθοῦν ὁ πίνακας δινομάτων, τὰ διορθωτέα καὶ ὁ πίνακας περιεχομένων.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς «Εἰσαγωγῆς» του (Ο Στέφανος Δραγούμης καὶ τὸ Ἀρχεῖο